

ESHITUV IDROKINING ONTOGENEZDA RIVOJLANISHI

Sulaymanova Muhlis Kozimjon qizi

Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi

1 bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Utbasarova Umida.M

Muhlisasulaymonova37@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada eshituv idrokining ontogenezd rivojlanish jarayoni, bolaning nutqini shakllantirishda eshitishning ahamiyati, tug'ilganidan boshlab bolalarning nutqiy va fonematik eshituv ko'nikmalarining bosqichma-bosqich shakllanishi yoritib berilgan. Tadqiqotchilarning ilmiy ishlari asosida bolalar nutqining normal rivojlanish bosqichlari, tovushlarni eshitish va talaffuz qilishdagi bosqichli o'zgarishlar, shuningdek, pedagogik yondashuvlar muhimligi ta'kidlangan. Maqola, ayniqsa logopedlar, defektologlar va pedagoglar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning eshituv idrokini to'g'ri baholash va rivojlantirish metodikalariga asos yaratadi.

Kalit so'zlar

Eshituv idroki, ontogenez, fonematik eshitish, bolalar nutqi, nutq rivojlanishi, artikulyatsiya, lep-lap, fonematik qabul qilish, talaffuz bosqichlari, tovush analiz qilish.

Eshituv idrokining ontogenezd rivojlanishi

Bolalar nutqining rivojlanish qonuniyatlarini bilish va bu jarayonning muvaffaqiyatli o'tishi uchun zarur shart-sharoitlarni tushunish, nutq

buzilishlarining etiopatogenezi uchun muhimdir. Har bir nutq rivojlanish bosqichini aniq tasavvur qilgan holda, biz ushbu jarayondagi ayrim og'ishlarni vaqtida aniqlay olamiz va to'g'ri tuzilgan tuzatish va tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishimiz mumkin. Shuning uchun ko'plab tadqiqotchilar ushbu masalaga etarlicha e'tibor berishmoqda (T.B. Filicheva, G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina, N.S. Zhukova, A.N. Gvozdyev, L.S. Volkova, M.F. Fomicheva, E.F. Arhipova va boshqalar).

Nutq bola tug'ilishi bilan birga berilmaydi. U kattalarning nutqi ta'sirida shakllanadi, bola ontogenez jarayonida jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan birga namoyon bo'ladi va rivojlanadi, shuningdek, uning umumiy rivojlanish darajasini ko'rsatadi. Bolaning nutqi katta darajada yetarli nutq amaliyoti, normal nutq muhitidan va uning hayotining dastlabki kunlaridan boshlab tarbiya va o'qitilishidan bog'liq. Bola ona tilini o'zlashtirish jarayoni qat'iy qonuniyatlarga muvofiq o'tadi va barcha bolalar uchun umumiy bo'lgan bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi [T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, 1993].

Nutqni o'zlashtirishda jismoniy va nutq eshitishining muhim roli bor. Eshitish funksiyasi rivojlanishi bilan birga bolada ovozli reaksiyalar paydo bo'ladi: turli tovushlar, tovush birikmalari va bo'laklar. Ovozli reaksiyalar, masalan, qichqiriq va yig'lash, tug'ilish bilan birga paydo bo'ladi. Ular inson nutqiga juda o'xshamaydi, ammo qichqiriq va yig'lash juda muhimdir: ular nafas olish, ovoz chiqarish va artikulyatsiya apparatining uchta bo'lagining nozik va xilma-xil harakatlarini rivojlantirishga yordam beradi [T.B. Filicheva, N.A. Cheveleva, G.V. Chirkina, 1993]. A.N. Gvozdyev ta'kidlaydiki, qichqiriqlar bir qator talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning asosini qo'yadi. Talaffuz qilish nafas olish apparati, ovoz simlari, yumshoq taqsim, til, pastki jag', lablarning harakatlarini farqlashni talab qiladi; bu jarayonda ushbu organlarning turli harakatlari bir-biri bilan bog'liq bo'lib, eng xilma-xil kombinatsiyalarda va muvofiq ravishda eshitish tasavvurlari va tasavvurlariga chiqadi.

Ikki haftadan so'ng, bola gapirayotgan odamning ovozigga javob berishni boshlaydi, unga qaratilgan nutqni diqqat bilan tinglaydi. Birinchi oy oxiriga kelib, agar u yig'layotgan bo'lsa, uni qo'shiq aytib tinchlantirish mumkin. Bu vaqtda u intonatsiyaga javob berishni boshlaydi: agar u mehribon bo'lsa – bola hayajonlanadi, agar qattiq va keskin bo'lsa – yig'laydi [T.B. Filicheva, N.A. Cheveleva, G.V. Chirkina, 1993]. 2-oy oxirida bolada g'uvullash paydo bo'ladi, 3-4 oylikda esa – lep-lap. Ushbu yoshda fonematik eshitishning dastlabki rivojlanishi sodir bo'ladi: bola tovushlarga e'tibor beradi, tovush manbaini qidiradi, gapiruvchiga qaraydi [G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina, 2003]. Bola kattalarning nutqida mavjud bo'lmagan chirqillash, bulg'ulash, g'uvullash, chivirlash kabi tovushlarni chiqarishi mumkin, shuning uchun lep-lap va qichqiriq ijtimoiy ahamiyatga ega emas. Biroq, u bolaning xulq-atvorida muhim o'rin egallaydi, u qo'shiq aytishi va chivirlashi mumkin, deyarli soatlab. G'uvullash talaffuzning bir qator elementlarini rivojlantirishga yordam beradi, ular keyinchalik o'zlashtirilgan tilida ishlatiladi. Shunday qilib, alohida tovushlarning artikulyatsiyasi yanada barqaror va aniq bo'ladi [R.E. Levinoy, 1967].

Bola 6 oylik bo'lganida, uning lep-lapida aniq tovushlar paydo bo'ladi, garchi ular hali barqaror emas va qisqa tovush birikmalarida aytiladi. Uning ichida birinchi bo'lib "a" ovozi, unda esa "p", "b", "m", "k", "t" tovushlari paydo bo'ladi [G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina, 2003]. 7-9 oylikda bola kattalarning turli tovush birikmalarini takrorlay boshlaydi. 10-11 oylikda esa u nutqning o'ziga, vaziyat va gapiruvchining intonatsiyasidan qat'i nazar, javob berishni boshlaydi. Bu vaqtda bolaning joylashuvi juda muhimdir. Atrofdagilarning nutqining to'g'riligiga alohida e'tibor berish kerak, chunki uning nutqi shunga muvofiq shakllanadi [T.B. Filicheva, 1989]. Yil oxirida bolalar oddiy artikulyatsiya tovushlarini yaxshi aytadilar: unli tovushlar – "a", "u", "i" va undoshlar – "p", "b", "m", "n", "t", "d", "g" [G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina, 2003]. Birinchi yil oxirida sog'lom bolada impressiv va ekspressiv nutq paydo bo'ladi. Bu nutqdan

oldingi davrning tugashi va nutqning barcha tomonlarini takomillashtirish va rivojlantirish davrining boshlanishidir. Bir necha oydan so'ng bolalar yangi so'zlarni o'zlashtira boshlaydilar, dastlab ular katta buzilishlar bilan aytishlari mumkin (masalan: "mako" o'rniga "moloqo", "pupi" o'rniga "kubiklar", "se" o'rniga "barchasi"). So'zlarning to'g'ri va noto'g'ri talaffuz qilinishi – bolalar nutqining dastlabki bosqichlarida asosiy qonuniyatdir. Ko'pchilik kattalarning xatosi shundaki, ular bolalarning nutqining keyingi rivojlanishining ko'rsatkichi sifatida to'g'ri tovush talaffuzini, balki o'z leksikonidagi so'zlarni bir-biri bilan turli kombinatsiyalarda ishlatish qobiliyatini rivojlantirishini hisoblaydilar [N.S. Zhukova, 1994].

G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina asarlarini tahlil qilganimizda, ikkinchi yilga kelib bolalarning kattalarning nutqiga taqlid qilish qobiliyati oshishi, boshqa nutqni tushunishi kuchayishini ko'ramiz. Ular faol ravishda "e", "ы", "и" tovushlarini aytishni boshlaydilar, ammo qattiq undoshlar yumshoq tovushlar kabi eshitiladi – "ть", "дь", "сь", "зь". N.S. Zhukova o'z ishida ta'kidlaydiki, uch yoshgacha bolalarda ona tilidagi tovushlarni tushirib yuborish yoki ularni o'xshash tovushlar yoki artikulyatsiyalarga almashtirish xususiyati mavjud. Bu, tovushlarning artikulyatsiyasi bir zumda ishlab chiqilmasligi va nutqni qabul qilish juda mukammal emasligi sababli sodir bo'ladi. Biroq, ushbu yoshda bolalar so'zlarning intonatsion-ritmik, melodik konturlarini aniq takrorlaydilar. 2-3 yoshgacha bolalarda so'z boyligini sezilarli darajada to'playdi [T.B. Filicheva, 1989].

Uchinchi yilga kelib, artikulyatsiya apparatining harakatlanuvchanligi oshadi, ammo bolaning talaffuzi hali ham norma darajasida emas. Bu vaqtda bolalar talaffuzlarini umumiy qabul qilingan nutqqa yaqinlashtirishga harakat qiladilar, artikulyatsiya qiyin bo'lgan tovushlarni oddiylari bilan almashtiradilar. Ushbu vaqtda fonematik qabul qilish yaxshi rivojlangan: bolalar tovushlari o'xshash so'zlarni deyarli aralashtirmaydilar va so'zning bo'lak tuzilishini saqlashga harakat

qiladilar. 4 yoshida artikulyatsiya apparatidagi mushaklar harakatlari yanada muvofiqlashtirilgan bo'ladi. Nutqda qattiq undoshlar, shivirlovchi tovushlar paydo bo'ladi, bolalar bir nechta undoshlarning birikmasi bo'lgan so'zlarni to'g'ri aytadilar. Ushbu yoshda bolalar boshqalarning talaffuzidagi xatolarni osonlik bilan aniqlaydilar, o'xshash tovush birikmalari va so'zlarni osonlik bilan farqlaydilar, ya'ni ularning fonematik qabul qilishida yana bir rivojlanish sodir bo'ladi [G.R. Shashkina, L.P. Zernova, I.A. Zimina, 2003].

M.F. Fomicheva ta'kidlaydiki, nutq normal rivojlanganda, to'rt-besh yoshida bolalarda fiziologik talaffuz buzilishlari o'z-o'zidan tuzatiladi. Besh yoshida bolalarning faol so'z boyligi 2500-3000 so'zdan iborat. Ular jumllalarini uzaytiradi va murakkablashtiradi, talaffuzlari yaxshilanadi. 6 yoshida bola ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qiladi, faol so'z boyligi yetarli darajada va nutqning grammatik tuzilishi bilan deyarli egallaydi.

Shunday qilib, ontogenezda fonematik ko'nikmalarni o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Norma bo'yicha bolalar maktabga kirishdan oldin har bir fonemani to'g'ri eshitadilar, uni boshqa fonemalar bilan aralashtirmaydilar va ularning talaffuzini o'zlashtiradilar. Yaxshi rivojlangan fonematik eshitish bolalarga boshqa so'zlar orasidan belgilangan tovushli bo'laklarni yoki so'zlarni ajratishga imkon beradi. Fonematik qabul qilish bolalarga o'xshash tovushlarga ega so'zlarni aralashtirmasliklariga yordam beradi va so'zning bo'lak tuzilishini saqlashga yordam beradi. Maktabga kirish vaqtida bola tovush analiz qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak, bu esa o'qishni o'zlashtirish uchun zarur shartdir. U dasturiy materialni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga tayyor

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Filicheva T.B., Chirkina G.V. "Nutq buzilishlari diagnostikasi va tuzatish metodikasi." Moskva, 1993. – 128 b.

Gvozdyev A.N. "Bolalar nutqining rivojlanishi." Moskva, 1981. – 144 b.

Zhukova N.S. "Ona tili o'zlashtirilishida tovushlar tizimi." Moskva, 1994. – 112 b.

Shashkina G.R., Zernova L.P., Zimina I.A. "Nutqni rivojlantirish bosqichlari." Moskva, 2003. – 156 b.

Levinoy R.E. "Ovozli reaksiyalarning fiziologiyasi." Leningrad, 1967. – 98 b.

Fomicheva M.F. "Ona tilidagi fonematik rivojlanish." Moskva, 1989. – 132 b.

Arxipova E.F. "Fonematik eshitish va uning tuzatish usullari." Moskva, 1987. – 90 b.